

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ФАКТОРИНГУ В УКРАЇНІ

Для успішного розвитку бізнесу важливою умовою є наявність обігового капіталу. Джерела його надходження можуть бути різноманітними. Це і кредитні кошти, і відсотки за депозитами, прибуток від цінних паперів тощо. Останнім часом у зв'язку з фінансовою кризою кількість цих джерел та обсяги коштів, що з них надходять, значно зменшилися. Це стало причиною пошуку нових способів залучення ресурсів, серед яких провідне місце посів такий фінансовий інструмент, як факторинг.

Його високу ефективність доводить остання світова статистика. На прес-конференції в Єревані заступник директора-розпорядника Міжнародного валютного фонду Муріло Португал підкреслив, що пік кризи прийшовся на жовтень 2008 р. [1]. Згідно з доповіддю Fitch Ratings, «фінансова криза скоротить темпи зростання обсягів кредитування більш ніж у два рази» [2]. Але згідно до останніх відомостей Factors Chain International, у 2008 р. обсяг факторингових операцій виріс на 2 % (порівняно з 15 % за 2007 р.) і склав 1,325 трильйони євро [3]. Тобто свого піку криза досягла у 2008 р., що призвело, зокрема, до згорання обсягів кредитування. Одночасно з цим відбувся процес зростання обсягів фінансування за допомогою факторингу.

Також слід зазначити, що обсяг операцій із внутрішнього факторингу у 2007 р. склав 1,153 трильйони євро, у 2008 – 1,149 трильйони євро. Щодо обсягу міжнародного факторингу, ці цифри складають відповідно 0,147 та 0,176 трильйони євро [4]. Таким чином, бачимо зниження обсягів операцій із внутрішнього факторингу на 0,36 %, що можна пояснити впливом світової фінансової кризи. Проте навіть у цих умовах слід відмітити стрімкий зріст обсягів міжнародного факторингу на 20,67 %. Тому можна зробити висновок, що факторинг є досить прогресивним інструментом. Більше того, зріст використання міжнародного факторингу в період кризи є аргументом на користь визнання ефективності саме цього інструмен-

ту у «складний» час, який зараз переживає економіка. Тому вбачається актуальним запозичення позитивних рис цього джерела фінансування і для України. Це добре вплине як на подолання наслідків світової фінансової кризи, так і на загальному зростанні та оздоровленні економіки.

Метою статті є визначення правової сутності міжнародного факторингу, можливостей його застосування в українських реаліях, пошук напрямів вдосконалення правового регулювання цього інституту.

Слід зазначити, що тема міжнародного факторингу в Україні є науково не розробленою. Головним чином результати науково-дослідної роботи представлені у вигляді тез доповідей на конференціях, набагато рідше – статей. Серед вітчизняних науковців це питання досліджували Я. Чапічадзе, Н. Тараба, О. Шмельова-Мата, Р. Малімоненко, Є. Склеповий, А. Солтан, О. Савран, Ю. Попов тощо.

Грунтовно правове регулювання факторингу в Україні розглядає лише Я. Чапічадзе у своїй дисертаційній роботі на здобуття ступеня кандидата юридичних наук. Однак безпосередньо міжнародному факторингу в роботі присвячено мало уваги. Так, дослідник наголошує лише, що залежно від правового режиму учасників, факторингові операції поділяють на внутрішні та міжнародні. Факторингова операція відноситься до внутрішніх, якщо всі її учасники знаходяться в одній країні. Якщо один з учасників правовідносин знаходиться за кордоном, вона буде міжнародною. Між тим, автор відзначає великі перспективи для розвитку цього інституту: що надалі «міжнародний факторинг має бути детально розглянутий у зв'язку з необхідністю розвитку такого різновиду факторингу, в першу чергу для експортерів, які ще не мають досвіду та можливості провести своєчасну та детальну оцінку клієнтів, проте мають проблеми з готівкою» [5, с. 103]. Крім того, захист цієї роботи відбувся у 2000 р., тобто відповідні відносини встигли значно модифікуватися і потребують подальшого дослідження.

© А. В. Токунова, 2010

Слід зазначити важливість результатів дослідження українського науковця Н. Тараби, яка в дисертаційній роботі «Зовнішньоекономічні угоди з комерційним фінансуванням» поряд із іншими операціями ЗЕД розкриває і деякі аспекти договору міжнародного факторингу. Так, вона визначає його як договір, за яким одна сторона (фактор) зобов'язується здійснювати фінансування та супутнє обслуговування іншої сторони (клієнта) під відступлення прав грошової вимоги, що випливають з договору купівлі-продажу, сторони якого мають місце постійного здійснення підприємницької діяльності в різних державах, або місце постійного здійснення підприємницької діяльності фактора знаходиться в іншій по відношенню до сторін договору купівлі-продажу державі.

Цим автором досліджуються різні форми і способи реалізації договору міжнародного факторингу і здійснюється аналіз правових критеріїв класифікації договорів міжнародного факторингу. Так, їх пропонується поділяти на внутрішній і міжнародний за критерієм наявності іноземного елементу у відносинах сторін; у свою чергу, договори міжнародного факторингу за критерієм знаходження на території України місця постійного здійснення підприємницької діяльності однієї зі сторін (відповідно, фактора, клієнта або боржника) поділяються на експортний, імпорتنний і транзитний.

За критеріями, які характеризують правову природу договору міжнародного факторингу, Н. Тарабою обґрунтовується утворення складної, багатоступінчастої класифікації: 1) за предметом договору – договір повного та неповного факторингу; 2) у свою чергу, договори повного факторингу на підставі механізму фінансування поділено на прямий та непрямий факторинг, до якого віднесено роздільний факторинг і факторинг на користь третьої особи; 3) нарешті, договори неповного факторингу за критерієм комплексу послуг, які надає фактор, класифіковано як договори гарантованого факторингу (фінансові й облікові) і негарантованого факторингу (фінансово-облікові) [6, с. 8]. Незважаючи на докладне розкриття деяких аспектів міжнародного факторингу і значний науковий внесок у розробку теми, пані Н. Тараба розглядає міжнародний факторинг стисло та обмежено, лише як один із видів зовнішньоекономічних угод із комерційним фінансуванням.

Слід окреслити стан розробки питання в дослідницькій думці зарубіжжя. Білоруськими

ученими здійснено значну роботу в напрямку розвитку інституту факторингу. Слід зазначити, що в цій країні розробка теми факторингу, у тому числі міжнародного, розпочалася значно раніше ніж у нас. Так, ґрунтовні дослідження цього напрямку розпочинаються з середини 90-х років минулого століття. Незважаючи на те, що розробка цієї теми здійснюється багатьма ученими, окремо необхідно виділити важливість і цінність результатів дослідження білоруського науковця С. Овсейка. Ним у численних публікаціях розроблено як теоретичні аспекти міжнародного факторингу, так і прикладні моменти цього правового явища. Так, серед інших праць ним здійснено юридичний аналіз Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг [7].

Такими, що варті уваги, є надбання наукової думки Росії. Найґрунтовнішим серед наявних є дослідження Г. Приходько, в якому розглядаються поняття, зміст договорів міжнародного факторингу, вирізняються їх види. Особливу увагу приділено питанням уніфікуючих договорів у регулюванні цього питання, а також – неправовому регулюванню [8]. Ця робота є найбільш фундаментальною серед наявних. Вона розробляє основні положення щодо договору міжнародного факторингу в міжнародному приватному праві. Деякі теоретичні, методологічні положення цієї роботи буде корисно взяти до уваги під час здійснення дослідницької роботи щодо подальшого розкриття сутності інституту міжнародного факторингу, використання його в українських реаліях. Аналізуючи розробленість теми в Росії, слід зазначити повноту та гармонійність наукових надбань порівняно з українською науковою думкою в цьому напрямі.

Отже, як у зарубіжних країнах, так і в Україні спостерігається розвиток доктринальних основ функціонування міжнародного факторингу. Проте слід наголосити на недостатній розробленості цієї теми в нашій країні. Незважаючи на пошук дослідницького процесу в цьому напрямі, немає жодної наукової роботи, яка б всебічно аналізувала цей інститут.

Правовою базою регулювання факторингових послуг в Україні є Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг», Закон України «Про банки і банківську діяльність», Закон України «Про податок на додану вартість», Конвенція УНІДРУА «Про міжнародний факторинг», Декрет Кабінету Міністрів України

«Про систему валютного регулювання і валютного контролю» тощо.

Регулювання безпосередньо міжнародного факторингу здійснюється Конвенцією УНІДРУА про міжнародний факторинг, укладеною 28 травня 1988 р. в м. Оттаві. Поява цього документу була зумовлена необхідністю уніфікації правовідносин цього виду. Конвенцію підписали 14 держав. Вона набула чинності у 1995 р., коли Італія, Нігерія і Франція ратифікували її [9, с. 407]. 11 січня 2006 р. до цієї Конвенції приєдналася і наша країна. Таке приєднання зробило цю Конвенцію частиною національного законодавства України і мало стати важливим кроком уперед у питанні розвитку факторингу в Україні. Проте в реалізації можливостей, які надаються Конвенцією, існує проблема. Безумовно, вона є добре розробленим актом, що встановлює стратегію розвитку та деякі принципові положення щодо здійснення факторингу. У той же час вона не визначає багатьох процедурних питань надання факторингових послуг. Таку властивість Конвенції можна розглядати і як перевагу: визначаючи суть, каркас правового явища, вона дозволяє розвиватися цьому інституту з урахуванням національних особливостей різних правових систем. Тож розкриття, подальший розвиток основоположних принципів має відбуватися в українському законодавстві.

Зважаючи на вищевикладене, було б логічним після самого приєднання порівняти правове регулювання інституту міжнародного факторингу у ній та інших нормативно-правових актах України, за необхідності – здійснити роботу зі зміни та доповнення останніх. Проте ситуація зараз складається наступним чином. На офіційному сайті Верховної Ради України серед документів, пов'язаних з вищезгаданою Конвенцією, наявні три документи:

1) Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй (далі ООН), що визначає статус Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг від 7 лютого 2001 р.;

2) Конвенція ООН про поступку дебіторської заборгованості в міжнародній торгівлі від 12 грудня 2001 р.;

3) Закон України «Про приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг» від 11 січня 2006 р. № 3302-IV.

Як бачимо, приєднання до Конвенції не викликало зміни, відміни, доповнення, прийняття жодного нормативно-правового акту, що стосується положень, які в ній закріпле-

ні, не враховуючи самого Закону про приєднання. До того ж це здійснюється в той час, коли факторинг в Україні знаходиться на низькому рівні, незважаючи на задекларовані прагнення до уніфікації, гармонізації українського права з міжнародними нормативно-правовими актами. Більше того, на вказані цілі неодноразово виділялися кошти. Згідно з Розділом X Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV фінансування заходів, спрямованих на виконання Програми, на кожному етапі здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів міжнародної технічної допомоги та інших джерел, не заборонених законодавством України [10]. З цих же фінансових джерел і для здійснення цієї ж роботи у 2004 р. було створено Державний департамент з питань адаптації законодавства. У бюджетах наступних років було закладено кошти на таку адаптацію.

Проте робота, принаймні в напрямку розвитку нормативного регулювання міжнародного факторингу, так і не здійснювалася. Тому можливості, перспективи, що повинні були відкритися перед Україною, на сьогодні не використовуються. Досі не усунуто навіть істотні недоліки і прямі колізії національного законодавства з Конвенцією. Більше того, ці протиріччя торкаються не лише дрібних особливостей або процедурних питань, а основ регулювання факторингу як такого.

Крім того, навіть поверхневий аналіз Конвенції виявляє розбіжності її положень з чинним законодавством України. Так, наприклад, в Україні загальні питання факторингу регулюються Цивільним кодексом. Конвенція ж в якості сфери здійснення операцій з міжнародного факторингу називає суто господарські відносини: частина перша її другої статті визначає, що Конвенція застосовується щоразу, коли грошові вимоги, відступлені згідно з договором факторингу, випливають з договору купівлі-продажу товарів між постачальником і боржником, які здійснюють *господарську* діяльність на території різних держав і: такі держави і держава, де фактор здійснює *господарську* діяльність, є Договірними державами; або як договір купівлі-продажу товарів, так і договір факторингу регулюються законодавством Договірної держави [11]. Тобто Конвенція містить чітке визначення господарської природи факторингу.

Конвенція у частині 2 ст. 4 визначає, що проблеми, які стосуються питань, що регулюються цією Конвенцією, і які недостатньо чітко вирішені в ній, повинні вирішуватися відповідно до загальних принципів, на яких базується Конвенція, або, в разі відсутності таких, відповідно до закону, що застосовується згідно дії норм міжнародного приватного права. Тобто, зважаючи на господарсько-правову природу цього інституту, при виникненні не врегульованих питань у нормативній базі слід використовувати акти господарського законодавства для заповнення прогалин. Тому необхідно першочергово модернізувати спеціалізований нормативний акт: Господарський кодекс України, максимально врегулювавши інститут факторингу саме в ньому.

Треба визначити, що в науковій літературі висувуються й інші думки щодо шляхів удосконалення правового регулювання міжнародного факторингу.

Так, Н. Тараба зазначає, що «з метою врегулювання прогалин у національному законодавстві та Конвенції щодо проблемних питань відступлення прав, як елементу договору міжнародного факторингу, вбачається доцільним приєднання України до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про уступку дебіторської заборгованості в міжнародній торгівлі 2001 року» [6, с. 10].

Слід зазначити дискусійний характер цієї тези. По-перше, наша країна вже приєдналася до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг, і зараз треба максимально використати її можливості: осмислити суть, розвинути з урахуванням принципів національного законотворення основні положення, подолати колізії в законодавстві. Приєднання до ще одного міжнародного документу призведе до ще більшої кількості протиріч, моментів, які необхідно буде узгоджувати між собою. Виникнуть ситуації, вирішити які буде надзвичайно складно. Так, наприклад, Конвенція про міжнародний факторинг містить імперативну норму про необхідність обов'язкового повідомлення боржника про здійснення уступки вимоги, а Конвенція про уступку дебіторської заборгованості в міжнародній торгівлі, навпаки, дозволяє здійснювати відступлення прав без повідомлення боржника про таку уступку. Тож у разі приєднання до другої Конвенції виникне питання щодо юридичної сили імперативних приписів цих міжнародних документів, вирішення якого буде значно затягувати процес удосконалення українського зако-

нодавства. Тобто на сьогодні приєднання, запропоноване пані Тарабою, видається недоцільним.

Корисним у впровадженні факторингу буде звернення до практики його застосування. Треба підкреслити, що, розкриваючи цю тему, фахівці приділяють мало уваги визначенню понять і сутності міжнародного факторингу, а зупиняються на процедурі, конкретних проблемах, недоліках або ж розглядають його у порівнянні з іншими правовими інструментами. Так, В. Жуковська, перший заступник голови правління Укрсоцбанку, наголошує, що «міжнародний факторинг – абсолютно нова технологія. Із внутрішнім факторингом його ріднить лише загальна схема: український експортер відвантажує товар з відстрочкою платежу і водночас отримує від банку одразу 70–90 % потрібної суми в обмін на переуступку права вимоги грошей. Як і в разі внутрішнього факторингу, вигода полягає в тому, що гроші приходять продавцеві вмить, а не через місяць-два, і їх одразу можна задіяти у виробництві. Але на відміну від внутрішнього факторингу міжнародний передбачає фінансування торгових відносин, які ще не склалися, тобто з високим ризиком несплати», а також визначає, що «правила міжнародного факторингу в Україні неможливо створити шляхом простої модернізації послуг, що надаються на внутрішньому ринку. Міжнародний факторинг дуже простий у використанні, але надзвичайно складний щодо розроблення» [12]. Отже, практиками наголошується на перспективності міжнародного факторингу, і одночасно – необхідності особливого підходу до вироблення порядку його застосування.

В Україні практична розробка процедури міжнародного факторингу на сьогодні здійснюється окремими учасниками факторингових правовідносин, і результати є закритою інформацією. Звичайно, окремі елементи цього процесу закріплюються в законодавстві. Так, деякі кроки здійснення міжнародного факторингу можна виділити з Конвенції, інші положення – дослідивши окремі норми Господарського, Цивільного кодексів, проте повна картина не окреслюється в жодному із джерел. Тобто для зайняття цією діяльністю кожен суб'єкт має або виробити нову схему роботи, або, найпростіше, прийняти рішення зачекати доки не буде окреслено загальнодоступної моделі. Зрозуміло, що така ситуація значно гальмує процес розвитку міжнародного факторингу в державі. Тому розроблення положень щодо здійснення діяльнос-

ті з міжнародного факторингу має здійснюватися організовано та помірковано.

Одним із шляхів досягнення цього має бути зміна ставлення до питання, що досліджується, з боку держави. Міжнародний факторинг — ефективний інструмент, взаємовигідний для сторін, та який через надання додаткових обігових коштів суб'єктам господарювання веде до збільшення прибутків, що має своїм наслідком покращення фінансового стану суб'єктів господарювання. Треба пам'ятати, що бюджет держави формується за рахунок податків, обсяг яких прямо залежить від наповненості особистого бюджету кожного платника. Тому країні вигідний сталий розвиток факторингу, для чого вона має його підтримувати. Ця думка вже висловлювалася в літературі. Так, Г. Валюшко підкреслює, що «застосовувати факторинг, у тому числі міжнародний, вітчизняні підприємці будуть лише тоді, коли займатися цим їм буде вигідніше ніж торгівлею у розстрочку або ж кредитуванням... Спеціальне законодавство, безперечно, сприяє цьому, однак домінуючим фактором є економічні умови країни, а також державна підтримка ... факторингового ринку» [13]. Для досягнення цього, наприклад, доцільним було б визначити факторинг як один із пріоритетних напрямів розвитку, зокрема, в роботі Державного департаменту з питань адаптації законодавства. Вважається за необхідне також зазначити важливість використання законодавцем у нормотворчому процесі щодо факторингу наукових надбань, що зараз здійснюється обмежено. Так, 12 червня 2008 р. до Верховної Ради був поданий законопроект № 2638 про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо факторингу. Нажаль, серед позитивних моментів він містив ряд протиріч як із нормативно-правовими актами України, так і між власними пропозиціями. З метою усунення цих недоліків Інститутом економіко-правових досліджень НАН України було розроблено альтернативний законопроект із супровідними документами: з урахуванням міжнародних нормативів, до яких приєдналася Україна, практики втілення факторингових відносин, аналізу нормативної бази та наукових надбань з цього питання. Однак у червні 2009 р. у першому читанні був прийнятий проект Закону України № 2638 без жодних змін. Така ситуація шкодить, гальмує процес розвитку факторингу, ресурси, у тому числі інтелектуальні, використовуються нераціонально, більше того, надалі це може призвести до проблем у

практичній реалізації норм права. Наука, практика та законодавець мають працювати гармонійно, і лише в такому разі можна розраховувати на рух країни уперед.

Отже, можна зробити ряд *висновків*. Так, факторинг є одним із провідних способів отримання обігових коштів, який залишається достатньо ефективним навіть під час фінансової кризи, що підтверджується статистичними даними та додатково підкреслюється спеціалістами у цій сфері. Особливо перспективним та таким, що швидко розвивається, є міжнародний факторинг.

Результати науково-дослідної роботи українських учених у цій галузі є фрагментарними. Єдине ґрунтовне дослідження щодо факторингу (дисертаційна робота Я. Чапичадзе) хоч і здійснило свого часу значний внесок у науку, проте недостатньо відповідає сучасним вимогам: роботу було захищено у 2000 р. і на сьогодні велика частина положень, які тоді виносилися на захист, є загальновідомими або застарілими.

Проблемами, які гальмують розвиток міжнародного факторингу в Україні, є недосконалість законодавчої бази; відсутність закріплення в законодавстві чіткої та прозорої процедури здійснення міжнародного факторингу; недостатність роботи із приведення українського законодавства у відповідність до міжнародних документів, до яких приєдналася країна, що призводить до колізій у національному законодавстві; відрив нормотворчої діяльності від наукової думки, що ще більше поглиблює існуючі негаразди.

Для подолання проблем в області міжнародного факторингу в Україні пропонується:

об'єднати діяльність законодавця із надбаннями практиків і науковців з метою підвищення ефективності роботи в усіх напрямках;

визначити факторинг як один із пріоритетних напрямів розвитку, зокрема, в роботі Державного департаменту з питань адаптації законодавства — для підвищення організованості роботи і збільшення ролі держави в цьому процесі;

привести законодавство України у відповідність до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг від 11 січня 2006 р. № 3302-IV. На основі висунутої та доведеної у статті тези щодо господарсько-правової природи інституту факторингу пропонується першочергово модернізувати спеціалізований нормативний акт: Господарський кодекс України, максимально врегулювавши інститут факторингу саме в ньому.

Надалі результати цього дослідження можуть бути використані для нормотворчої робо-

ти, створення доктринальних основ функціонування міжнародного факторингу, подальшої наукової роботи в цьому напрямі.

Література

1. Пик мирового финансового кризиса уже прошел: МВФ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://regnum.ru/news/1087890.html>.
2. Кризис наполовину сократит темпы роста объемов кредитования в 2008 году. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pro-consulting.com.ua/conferense/bank_news/2008/10/23/krizis_napolovinu_so_21942.html.
3. Статистика мирового рынка факторинга за 2008 год. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.factoring.ru/company/news/index.php?id=1646&phrase_id=13144.
4. Accumulative Turnover Figures for All FCI Members Compared to Worldwide Factoring Turnover. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.factors-chain.com/?p=ich&uli=AMGATE_7101-2_1_TICH_L293022931.
5. Чапичадзе Я. О. Договір факторингу : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Я. О. Чапичадзе. – Х., 2000. – 191с.
6. Тараба Н. Зовнішньоекономічні угоди з комерційним фінансуванням : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. / Н. Тараба. – К., 2007. – 14 с.
7. Овсейко С. В. Международные банковские операции : конспект лекций для студентов магистратуры / С. В. Овсейко. – Минск : БГУ, 2001. – 307 с.
8. Приходько А. Договор международного факторинга в международном частном праве : автореф. дис. на соискание научной степени канд. юрид. наук / А. Приходько. – М., 2005. – 234 с.
9. Тынель А. Курс международного торгового права / А. Тынель, Я Функ, В. Хвалій. – Минск : Амалфея, 1999. – 704 с.
10. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу» від 18 березня 2004 р. № 1629-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367.
11. Конвенція УНІДРУА про міжнародний факторинг від 28 травня 1988 р. // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 49.
12. Поцупити факторинг // Контракти. – 2005. – № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kontrakty.com.ua/show/ukr/article/33/1320055132.html>.
13. Валушко А. Альтернативное финансирование. Относительно применения международного финансового лизинга и международного факторинга отечественными предприятиями // Юридична практика. – 2006. – № 426 (8) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yurpractika.com/article.php?id=10005707>.

Надійшла до редакції 24.03.2010 р.